

A SZOCIALIZMUSHOZ VEZETŐ EUROKOMMUNISTA ÚT, DUŠAN POPOVIĆ ELEMZÉSEI SZERINT

Dušan Popovićot már eddigi életútján kifejtett sokrétű társadalmi angazsáltsága és mindig jelenlevő intellektuális ébersége és igénye, hogy cselekvései jellegét átfogóan értelmezze, kutassa, elemezze és kifürkészsze — alkalmassá teszi arra, hogy legújabb könyvében sikeresen taglaljon egy olyan bonyolult kérdést, mint az eurokommunizmus. Természetesen Dušan Popović a kérdéssel nem foglalkozik jelenségszerűen, elveti a kérdés fenomenológiai megközelítését is. Két kérdést válaszol meg első sorban az eurokommunizmussal jelölt irányzat, tevékenység és elméleti elképzelések kapcsán. Az első szerint általános társadalmi folyamatok mentek végbe a tőkés világ rendszerében és egészében a XX. században, amelyek kiváltották a világ mai társadalmi válságának ama összetevőit, amelyet meglehetősen suta és nem megfelelő módon mind gyakrabban eurokommunizmussal jelölnek. A másik válasz magára a marxista irányvételű forradalmi munkásmozgalmon belüli, tehát elvben a világ munkásmozgalmának legérettebb osztálytudatával rendelkező részén belüli folyamatokat és történéseket vizsgálva tárja fel saját kutatási eredményeit.

Mondani sem kell, hogy Dušan Popović kutatási eredményei és meglátásai mindig a tudományos objektivitásra való törekvés jegyében fognak, és a már általánosan elfogadott, különösen nálunk Jugoszláviában az utóbbi két évtized kutatásai eredményeként kialakult meglátásokra támaszkodnak, tágítva nem is egy vonatkozásban az eddigi felismeréseket, újabb összeütközésekre hívja fel a figyelmet. Dušan Popović, az eurokommunizmusra vonatkozó vizsgálódásaiban sikeresen értékesíti azt a gyakorlati és elméleti tudást és tapasztalatot, amelyet mint lapszerkesztő, mint gyakorló diplomata, mint művészeti-kulturális intézményvezető, mint az eszmei kérdésekkel foglalkozó társvezető, mint a nemzetközi munkásmozgalom eszmei kérdéseivel foglalkozó társadalmi dolgozó szerzett, miközben az öniszervezésünket építő belpolitikai folyama-

taink gyakorlati és elvi kérdései megoldásában nemcsak nagy tudásról, de magas fokú rátermettségről és a helyes utat mutató felkészültségről is tanúbizonyságot tett. Így válik lehetővé, hogy interdiszciplináris megközelítés alapján, átfogóan elemezhesse ezt a sok vonatkozású kérdést és elkerülje azt a hibát, amely nem is kizárólagosan a mostani idők munkásmozgalmára jellemző, amely az elemzés egyoldalú megközelítése alapján ma is, éppúgy, mint a múltban, csakis eredménytelenséghez és értetlenséghez vezethet. Maga az eurokommunizmus — szögezi le Popović —, nem fogant a marxista gondolkodású körön belül. Ezt a kifejezést, amely a hetvenes évek derekán egész Olaszországban elterjedt, majd Franciaországban is némi fenntartással általánossá vált, s azután Spanyolországban és másutt is közhasználatba került, Dušan Popović illogikusnak nevezi.¹ Három olasz újságíróat nevez meg ezen illogikus kifejezés lehetséges megteremtőjeként. Elsőnek Vrane Barbieri jugoszláv újságíró és publicistát említi, aki éveken át a zágrábi Vjesnik u srijedu hetilapot vezette sikeresen, majd egy rövid ideig, az anarcholiberalista korszak idején a belgrádi NIN főszerkesztője volt, s most mint olaszországi újságíró működik. Az Il Giornale Nuovo 1975. június 26-i számában használta ezt az illogikus kifejezést. Megemlíti még a La Stampa főszerkesztőjét, Arrigo Levit és a katolikus filozófust Augusto Del Duca-t.

Több okból sem felel meg és hibás ez a szakkifejezés. Dušan Popović három alapvető okot hoz fel az illogikusság igazolására, függetlenül attól, hogy gyakran egy-egy terminus éli a maga életét, mert kialakul egy meghatározott konvenció, hogy mi értendő egy szakkifejezés alatt. Így azután másodlagossá válik a szó szerinti értelmezés vagy a kifejezés eredeti értelme, s kialakul az általánosan elfogadott tartalomra vonatkozó értelmezés, mint ahogyan most már az eurokommunizmus kifejezése is elfogadott.²

Az eurokommunizmus kifejezés azért kifogásolható, mert azt a téves benyomást kelti, mintha Európa minden kommunista pártjának irányvételét jelentené, noha ezt az irányvételt még Nyugat-Európa minden egyes kommunista pártja sem vallja magáénak. Ezenkívül ez az illogikusság azt sejteti, mintha kizárólagosan európai irányvételről lenne szó, holott a terminus vonatkozik az Európán kívüli, a burzsoá parlamentarizmussal rendelkező fejlett ipari ország kommunista pártja, mint például Japán Kommunista Pártjára is.

Másodszor az eurokommunizmus elnevezés tévesen azt is sugallhatja, hogy a kommunista pártok szervezetéről van szó. A közös szervezet pedig az egyes kommunista pártok összehangolt politikáját és lényegében közös politikai vonalvezetését is feltételezi. Viszont valójában ezek a pártok ellenzik a kommunista pártok világközpontjának kialakítását, a regionális vagy ehhez hasonló irányító központ létrehozását. Olyan független kommunista pártokról van szó, amelyek hasonló körülmények között működnek, önállóan jutottak alapjában véve megegyező straté-

giai elképzelésekhez, noha köztük nemcsak nézetbeli különbségek léteznek, hanem nézeteltérések is.

Dušan Popović harmadik érve annak igazolására, hogy az eurokommunizmus kifejezés illogikus, mégha közhasználatban van is, a kommunizmus lényegére vonatkozik. Ezért D. Popović a többek között leszögezi: „A kommunizmus egy és osztatlan, bárhol is jönne létre; különbözőek a hozzá vezető nemzeti jellegű utak, s ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy közelítésében léteznek a szocializmus különböző történelmi formái, noha a kommunizmus társadalmi lényege nem tartalmaz semmilyen regionális jellemvonást vagy másmilyen különbözőséget, s ezért nem létezik se ázsiai, se afrikai sem pedig európai kommunizmus, illetve »eurokommunizmus«. Léteznek különféle szocializmusok, de a kommunizmus mint végső cél és mint osztály nélküli társadalom csak egyfajta lehet.”³

A szerző felsorolja azokat a körülményeket és jellegzetességeket, amelyek által Európa meghatározott politikai pártjai az eurokommunista pártok közé sorolhatók, főleg azért, mert szakítottak a sztálinizmussal. Ezek a pártok elvben és gyakorlatban elutasítják a szektáns politikai vonalvezetést és a dogmatikus ideológiát. Nem fogadják el a kommunista pártok és a szocialista országok közötti központosítást és egyeduralmi viszonyt. Ezek a kommunista pártok önállósultak, függetlenítették magukat, saját erejükre támaszkodnak és a nemzetközi kommunista mozgalom eddigi forradalmi eredményeiből és tapasztalataiból merítve, de egyúttal saját nemzeti történelmi és marxista meglátásaik alapján, saját országuk konkrét adottságai alapján fejlesztik ki stratégiájukat és taktikájukat, s új utakon fejtik ki küzdelmüket az adott társadalom szocialista átlakulásának érdekében. Ezért, noha sajátos nemzeti politikai vonalvezetést követnek, a saját országaikon belüli hasonló belpolitikai adottságaik és a szóban forgó országok külpolitikai helyzete miatt ezeknek a kommunista pártoknak stratégiájában egy egész sor közös elem létezik — szögezi le Dušan Popović.⁴

Az eurokommunizmussal kapcsolatos kérdéseket jellemezve Dušan Popović fejtegetéseibe Tito elvtárs egy lényeges ígéretét is beiktatta, amelyet Tito elvtárs élete utolsó kongresszusi beszámolójában, a JKSZ XI. (1978) kongresszusán fejtett ki, és amelyben a szocializmusnak, mint világfolyamatnak erősödését hangsúlyozza, többek között a nyugat-európai küzdelme kapcsán is. Tito elvtárs kongresszusi beszámolójának idevágó fejtegetése a magyar nyelvű kiadványok alapján a következő:

„Megítélésünk szerint az utóbbi évek folyamán a munkásmozgalomban fokozódtak a pozitív mozgások és törekvések. Sok kommunista és munkáspárt, például Nyugat-Európában, jelentős nemzeti erővé növekedett. Ezek a pártok önállóan és alkotó módon munkálkodnak annak a koncepciójuknak a kialakításában, amely a kapitalista társadalmi viszonyok jelenkori válságának konkrét történelmi feltételei között a szocializmusért vívott küzdelmük alapjául szolgál. Ezzel egyidejűleg aktív

és egyenjogú párbeszédet is folytatnak a demokratikus és haladó erőkkkel, s folyó és hosszú távú politikai akciójukat a társadalmi fejlődés során megteremtett demokratikus vívmányok megőrzésének és elmélyítésének szükségességére alapozzák. Ez tekintélyük növekedését, valamint a saját országukban és a nemzetközi életben zajló társadalmi és politikai eseményekre való befolyásuk fokozódását eredményezi. Egészében véve haladó jelentőségről, a szocializmusért folytatott harc új útjainak felkutatásáról van szó.

Egyidejűleg ez arról tanúskodik, hogy a szocializmusért vívott küzdelem a jövőben is különféle formákban fog fejlődni, hogy univerzális „modell” nincs, s hogy egyetlen konkrét értelemben vett történelmi tapasztalatnak sem lehet általánosan érvényes jelentősége. A saját tapasztalatok abszolutizálásának és másokra való ráerőszakolásának egyetlen kísérlete sem járul hozzá sem a munkásosztály történelmi érdekeiért folytatott harc sikeréhez, sem pedig a szocializmus mint világfolyamat további kibontakozásához.”⁵

*

Nyilván felmerül a kérdés: Melyek azok a forradalmi munkáspártok, amelyek a szocializmushoz vezető „eurokommunista” úton járnak? Dušan Popović ezt a kérdés úgy válaszolja meg, hogy felsorolja ezeket a pártokat, hangsúlyozva, hogy ezt az irányvonalat — amint az az európai kommunista pártok 1976-ban megtartott berlini értekezletének záróokmányából is kitűnik —, elsősorban az olasz, a francia és a spanyol kommunista párt képviseli⁶. Rajtuk kívül Európában ezt a politikai vonalvezetést követik még: Svédország Baloldali Kommunista Pártja, Nagy-Britannia Kommunista Pártja és Görögország (az országon belüli) Kommunista Pártja. Ezekhez közelálló még Dánia Szocialista Néppártja, amely 1959-ben jött létre az akkori kommunista pártban végbement szakadás alapján és Izland Népi Szövetsége. Ugyancsak utal arra is, hogy hasonló irányvétele van, noha az ország sajátos nemzetközi helyzete alapján, Finnország Kommunista Pártja többségi frakciójának is. Még három Európán kívül kommunista pártot sorol fel Dušan Popović, amely megítélése szerint az „eurokommunista” stratégia alapján és a berlini értekezlet szellemében fejti ki tevékenységét, nevezetesen: a Japán Kommunista Párt, Ausztrália Kommunista Pártja és a szocializmusért küzdő mozgalom (MAS), amely 1971-ben jött létre a Venezuelai Kommunista Pártban végbement szakadás következtében.

A szocializmushoz vezető „eurokommunista” utak kialakulása, amely az 1976-ban megtartott európai kommunista munkáspártok berlini értekezletén teljes egészében kirajzolódottak, Dušan Popović szerint négy időrendi szakaszra bonthatók. Az első szakasz az 1948—1956 időszakot öleli fel, amely a Jugoszlávia és Sztálin, illetve a közvetlen követői közötti összeütközéssel kezdődik és a Szovjet Szövetség Kommunista Párt-

jának XX. kongresszusa zár. Ebben az időszakban jönnek létre az előfeltételek arra, hogy a kommunista pártok önállóan alakítsák ki politikai vonalvezetésüket, függetlenül és szabadon építsék ki küzdelmük stratégiáját és taktikáját saját országuk belső körülményei és nemzetközi helyzete alapján. A második szakasz az SZSZKP XX. kongresszusától a Csehszlovákiai eseményekig, azaz 1956-tól 1968-ig terjedő időszak. Ebben a második szakaszban több nyugat-európai és más világtáj kommunista pártja kialakította a maga saját nemzeti körülményeinek figyelembe vétele alapján a szocializmushoz vezető harcának stratégiáját és taktikáját. Ezek a pártok és mozgalmak önállóan alakították ki a szocializmushoz vezető útjukat, s a belső körülmények hasonlósága, valamint eltökéltségük sok közös vonást tartalmaz ezért a vonalvezetésük is közelálló egymáshoz. A harmadik szakasz az európai kommunista és munkáspártok 1976. évi berlini értekezletével zárul, amely időszak alatt (1968—1976) az érintett kommunista pártok politikájának körvonalai kialakultak, mint a jelenkori nemzetközi kommunista mozgalom új, sajátos irányzata. Ez az irányzat a saját országon belül, a tőkés rendszer és a reakciós erők megütközése alapján jött létre, de egyúttal nemzetközi viszonylatban a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli meghatározott értelemben vett differenciálódás alapján is. A negyedik időszak felőleli napjaink eredményeit és folyamatait, amelyek még határozottabban kifejezésre juttatják az 1968—1976-ig terjedő években végbemenő folyamatokat.

A nemzetközi kommunista mozgalomban végbemenő differenciálódásról Dušan Popović többek között megállapítja: „Az új történelmi körülmények közepette két irányzat ütközött meg. Egyrészt azokról az erőkről és törekvésekről van szó, amelyek a kommunista pártok belső viszonyainak és egymás közötti kapcsolatai demokratizálódását szorgalmazzák, amelyek a kommunista pártok függetlenségét és egyenrangúságát, valamint a szektáns és dogmatikus nézetektől való szabadulást óhajtják. A másik tényező, az etatista-bürokratikus stagnáció erői a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokban jutnak kifejezésre, amelyeknek elméleti és világnézetbeli kifejezője a dogmatizmus.”⁷

Ezek az erőviszonyok csak az elvont megfogalmazásban tűnhetnek egymástól világosan elhatároltaknak. Valójában az 1976. évi berlini értekezlet, maguk a szocializmushoz vezető „eurokommunista” út képviselői, és minden jelentősebb marxista forradalmi mozgalom külön-külön véve is magában hordja a differenciálódás irányzatát. Igen magasra értékelve a berlini értekezlet irányvételét és az ott megerősített tervet, a nemzetközi kommunista munkásmozgalom távlatai szempontjából, Dušan Popović leszögezi: „Ezért ehhez a fejlődéshez a berlini értekezlet elveinek és irányzatának affirmálásához a fejlődés különböző szakaszaiban különböző pártok járultak hozzá szembetűnően. Van rá példa, hogy megfelelnek arról, hogy a Szovjet Szövetség Kommunista Pártja XX. kongresszusának politikájában rendkívüli módon hozzájárult ah-

hoz az új irányvételhez, amelyet Európa kommunista mozgalma a berlini értekezleten magáévá tett. A berlini értekezlet elvei kifejezik a világ forradalmi mozgalmanak jelenlegi szükségleteit, s természetesen nem azonosíthatók ennek alapján az „eurokommunizmussal” csak azért, mert ezek az elvek megfelelnek ezeknek a pártoknak és a saját országukban végzett osztályharcnak is”⁸ — figyelmeztet Dušan Popović.

Tézisét az újabb differenciálódás ellentmondásos folyamatairól és az eurokommunista pártok közös, de egyben különböző irányvételéről, a könyve megírása utáni események is ékeesen igazolják. Az 1980-ban összehívott párizsi értekezlet — amely az összehívás módja alapján és munkája eredményei miatt is nyilvánvalóan visszakoazást jelent az 1976-ban, Berlinben megtartott értekezlet eredményeihez képest a kommunista világmozgalom szempontjából —, formális összehívóinak egyike s így részvevője is a Lengyel Kommunista Párt mellett a Francia Kommunista Párt volt.

Az eurokommunista pártok stratégiáját meghatározó elvek egy része azonos azokkal az elvekkel, amelyek a tömbön kívüli szocialista országok kommunista pártjai eltökéltségét is jellemzik. Így például a kommunista pártok függetlenségének és egyenrangúságának elve, a szocializmus építésének önállóan meghatározott útja, a saját munkásosztály és az ország dolgozói előtti elsődleges felelősség elve. Ezek az elvek, amelyek mind több kommunista párt gyakorlatában már eddig is kifejezésre jutottak, tették szükségessé, hogy ezeket az elveket az 1976. évi berlini értekezlet nemcsak kifejezze, hanem meg is erősítse. Ebben van az értekezlet egyik jelentősége és ezért is emlékeztet Dušan Popović arra az értékelésre, amelyet a JKSZ 1978-ban megtartott XI. kongresszusán Tito elvtárs elnöki beszámolójában a következő módon fejtett ki:

„Az európai kommunista és munkáspártok berlini értekezlete nagy lépést tett előre e pártok viszonyainak és együttműködésének demokratikus alapon való fejlesztésében. Fontos esemény volt az európai békéért és egyenjogú együttműködésért folytatott küzdelemben is. Az értekezleten folytatott szabad és nyílt véleménycsere lehetővé tette egy olyan okmány elfogadását, amelynek meggyőződésünk szerint tartós értéke van. Elsősorban azoknak az elveknek az elfogadását tartom szem előtt, amelyek a kommunista és munkáspártok, az összes haladó erők közötti termékeny internacionalista együttműködés és szolidaritás alapját alkotják.”⁹

Az 1976-ban megtartott berlini értekezlet nemcsak az iparilag fejlett európai tőkés országokban harcoló kommunista pártok újabb keletű politikai irányvételét fejezte ki, hanem azt az eltökéltséget is, amely a hasonló belső ellentmondásokból fakadt és az országok ugyancsak hasonló nemzetközi helyzete is meghatározó, s amelyek ezen az értekezleten széles körű nemzetközi támogatást és elismerést kaptak. Természetesen ez az irányvétel, amely a nemzetközi feszültség alábbhagyásának időszakában fogant, és amely figyelembe vette a tőkés országok kialakult etatis-

ta gyakorlatát, de a szocialista országok eddig elért vívmányait és megoldatlan problémáit is, különösképpen a sztálinizmus bírálata alapján, amikor még az etatista-bürokratikus és eszmei téren a dogmatizmus irányzata élénken jelen van a világ munkásmozgalmában, nem kaphatott egyöntetű elismerést a berlini értekezleten, de affirmálása alaptételeiben kétségtelen. A nyugat-európai kommunista pártok a maguk stratégiáját a szociáldemokrata vonal elvi és gyakorlati bírálata alapján is kialakították, miután a 60-as évek technikai-technokrata optimizmusát kénytelenek voltak feladni a fejlett tőkés államok uralkodó társadalmi erői. Ezzel kapcsolatban Dušan Popović leszögezi:

„A nyugat-európai kommunista pártok és a hozzájuk hasonló körülmények között tevékenykedők nem fogadják el a szociáldemokrata politikát sem. Az a nézetük, hogy ez a politika csak egy bizonyos számú országban, de ott is csak szűk korlátok között felel meg a jelenkor fejlődésének, objektív követelményeinek, egészében véve azonban a szociáldemokraták sem bizonyultak képeseknek a kapitalizmus túlhaladására.”¹⁰

Dušan Popović a következőkben összegezi az „eurokommunizmus” kommunista pártjai közös jellegzetességeit:

„Először is, a szocializmusért vívott küzdelmüket saját országuk sajátosságával összhangban vívják, hangsúlyozzák a kommunista pártok függetlenségének és egyenrangúságának elvét, annak szükségességét, hogy a szocializmusért folyó küzdelem és a szocializmus építése sajátosan, az adott körülményeknek megfelelően menjen végbe. Hangoztatják, hogy a szocializmusért folyó küzdelem során a múltban megnyilvánuló hibákat el kell háritani, szorgalmazzák a kommunista pártoknak az önkéntesség alapján megvalósuló internacionalista együttműködését és szolidaritását, elvetik viszont a pártok egy nemzetközi központból való irányítását, az egyeduralmat és a monopolizmust a nemzetközi munkásmozgalmában.

Másodszor: tekintettel arra, hogy az iparilag fejlett burzsoá parlamentarizmussal rendelkező társadalmakban fejtik ki tevékenységüket, még hozzá olyan országokban, amelyeknek hasonló a nemzetközi helyzete, a szocializmusba vezető „békés” demokratikus út mellett döntöttek mint az adott helyzetben egyedül lehetséges osztályharcos stratégia mellett. Ezt az utat úgy fogalmazzák meg — állapítja meg Dušan Popović — mint egy szélesen átfogó osztály- és politikai szövetséget, a politikai pártok pluralizmusának fenntartásával, a demokratikusság és az emberi szabadság megtartását és továbbfejlesztését.

Harmadik közös vonásuk a pártépítésre, a kommunisták tevékenységére és eszmei kérdéseire vonatkozik. Ugyanis ahhoz, hogy az így meghatározott szocialista útra térjenek, az osztályharc és a politikai küzdelmek eredményes bonyolításához szükséges megtartani a párton belüli demokratikus centralizmus elvét, azonfelül, hogy jelentős erőfeszítéseket tesznek a pártélet demokratizálására. Eszmei téren ezekben a pártokban a politikai pragmatizmus ideológiáját úgy küzdik le, hogy ápolják a

szabad és alkotó jellegű marxista gondolkodásmódot, elméleti kutatást és általánosítást.

A következő közös vonás abban nyilvánul meg, hogy ezek a kommunista pártok önállóan építik és fejlesztik nemzetközi kapcsolataikat, elutasítják, hogy bármelyik szocialista ország, kommunista párt vagy nemzetközi központ külpolitikájának az eszközévé váljanak. Ezek a pártok síkraszállnak minden ország szuverenitásáért, függetlenségéért, önállóságáért és egyenrangúságáért, külön pedig ezeknek az elveknek a tiszteletben tartásáért a szocialista országok egymás közti viszonyában.

A szocializmusért folyó harcuk stratégiájának közös vonása még az is, hogy ellenzik a tömbpolitikát, a két katonai-politikai tömb felosztását szorgalmazzák; kutatják az ehhez vezető utat és eszközöket, támogatják az elnemkötelezettség mozgalmát.

A közös vonások jellemzését zárva Dušan Popović megállapítja: ezek a pártok „hangoztatják a szocialista országokban jelentkező negatív jelenségek bírálóinak jogát, ami semmiképpen sem jelenti azt, amit egyesek állítanak, hogy valamelyik szocialista ország ellen vannak vagy szovjetellenesek lennének. Ezzel összefüggésben elismerik más kommunista pártok jogát arra, hogy az ő gyakorlatukat bírálják.”¹¹

Nyugat-Európa kommunista pártjai, mint a nemzetközi munkásmozgalom részei már a két háború közötti időszakban, de később is, nagy vereséget szenvedtek és kárvallottai voltak a Lenin halála után kialakult helyzetnek. Saját hibáik kritikai felmérése és útkeresése határozta meg részben ma az eurokommunizmussal jelölt pártok politikai irányvételét. A másik igen lényeges körülmény az a folyamat, amelyet az utóbbi évtizedekben a tőkés rendszer válságának új formái és fenntartásának újabb tényezői Nyugat-Európában és másutt is mindinkább napirendre tűznek, miszerint megkönnyítik bizonyos értelemben és sürgetik a nemzeti jövedelemnek a munkásosztály számára kedvezőbb felosztását, a megnövekedett társadalmi tudatnak és a szocializmusnak mint az igazságosabb társadalmi viszonyrendszer széles körű táborának kialakulását, egyszerűen egy olyan folyamat felgyorsulását, amely a tőkés társadalom mélyenszántó szerkezeti változásához vezethet. Ezekben a folyamatokban, saját hibáin okulva, elsősorban a fejlett tőkésországok kommunista pártjai számára, a kivezető út nem mutatkozhatott álforradalmi kalandokban, hanem egy olyan stratégia kialakításában, amely ezeket a pártokat mindinkább saját országuk döntő jelentőségű politikai tényezőjévé fejleszti. A kommunista pártok tömegebefolyásának növekedését a tőkés rendszer vezető országainak egy részében, a megfelelő saját politikai vonalvezetés mellett, századunk nagyhorderejű történelmi eseményei is lehetővé tették: az októberi forradalom sikere, a fasiszta tömb veresége a második világháborúban, egy egész sor új szocialista ország lét-

rejőtte, a gyarmatellenes forradalmak és mozgalmak következtében a gyarmattartó világrendszer felbomlása, továbbá a tömbön kívüli országok mozgalmának kialakulása.

Ezeket a körülményeket szem előtt tartva, Dušan Popović az eurokommunizmus politikai lényegeként a következőket hangsúlyozza: „A kapitalizmusból a szocializmusba vezető forradalmi történelmi folyamat, tekintet nélkül a harci formákra — mert ezek a demokratikus eszközöket alkalmazó úton is, attól függően mennyire fogják a demokrataellenes erők igénybe venni az erőszak eszközeit, át meg át lesznek szöve radikális forradalmi összeütközésekkel — csakis úgy lehetséges, ha átfogóan mozgósítják a néptömegeket a munkásosztállyal mint ennek a mozgósított tömegnek magvával... A fejlett tőkésosztály kommunista pártjai egész sorának eltökéltsége a „békés” eszközökhöz való folyamodáshoz a mai körülményekben azt jelenti, hogy utat nyitnak a munkásosztály számára a társadalom feletti igazgatásra; hogy felerősödik a politikai harc a szocializmus felé vezető átfogóbb strukturális társadalmi változások érdekében; hogy nagyobb befolyásra tesznek szert a munkásosztályon belül és a demokratikus nagytömegekben; hogy a formálissal szemben valódi internacionalista együttműködés és szolidaritás épül ki a nemzetközi munkás- és haladó mozgalomban.”¹²

A tőkés társadalmi szerkezet és rendszer fokozatos átalakításának stratégiájához tartozik, hogy a tőkés rendszer jelenleg elmélyülő társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi válsága idején a kommunista pártok, a munkásosztály és a politikailag mindinkább angazsált nagytömegek védik az eredetileg burzsoá politikai rendszer intézményeit: a parlamentarizmust, a közhivatalnokok kötelező választását, a helyi önkormányzatot, a politikai pártok pluralizmusát, a törvényesség elvét stb. Nyilvánvaló, hogy a meglévő intézményes keretek tartalma változik, ahogyan mind többek által kirajzolódik a jövő igazságosabb rendje és az uralmi rendszerében is válságba jutott uralkodó osztály az, amely igyekszik szűkíteni és formalizálni a már klasszikusnak tekintett polgári hatalmi intézményeket. Nem egy példa volt már arra, hogy a ténylegesen uralkodó kiváltságos társadalmi tényezők félrerúgják a polgári parlamentarizmust és alkotmányosságot, s bevezetik vagy bevezettetik a fasizmus, a katonai-fasiszta vagy monarcho-fasiszta diktatúrát, a munkásosztállyal és a dolgozókkal szemben, akik egyre inkább mint saját intézményt védelmezik a parlamentarizmust, az addigi demokratikus polgári rendszert. Ezzel a folyamattal kapcsolatban Dušan Popović idézi Edvard Kardelj utolsó nagy tanulmányainak egyikét:

„Fel kell tételeznünk a lehetőséget, hogy a demokratikus parlamentarizmus — amelyről elvben már Marx beszélt — nagy hagyományaira visszatekintő országokban egyike lehet az eszközöknek, amelyek révén a demokratikus erőkkel szorosabb szövetségben álló munkásosztály békés demokratikus úton fokról fokra megvalósíthatja önnön szocialista érde-

keit és céljait... A szocializmus felé vezető békés út csak akkor lehetséges, ha a „másik oldal” is lemond az erőszakról, illetve amikor olyan helyzetbe hozták, hogy már képtelen alkalmazni az erőszakot... Nyilvánvaló, hogy a munkásmozgalom önmaga előtt zárná el az utakat a társadalom igazgatásában megvalósítható nagyobb befolyás elől, ha elhanyagolná vagy eleve kizárná a szocializmus felé vezető ilyen történelmi fejlődésnek útját. Ezért szó sincs arról, mi lesz holnap, hanem arról van szó, mi legyen ma... Arról van szó, harcolja ki a munkásosztály — különösen Nyugat-Európában — a szövetséget azokkal a nagy demokratikus erőkkel, amelyek képesek lesznek megőrizni és továbbfejleszteni a parlamentarizmus demokratikus vívmányait és képesek lesznek a parlamentet átalakítani a nép valóban döntő erejévé.”¹³

Dušan Popović emlékeztet arra a társadalmi gyakorlatra,¹⁴ amely immár történelmi tapasztalat is, hogy a burzsoázia a maga többpártrendszerű parlamentarizmusát, akármennyire hangzatosan a politikai pluralizmussal jelöli is, amikor az erőviszonyok úgy alakulnak, hogy a parlamentáris rendszeren belül kétségessé válik a burzsoázia parlamenten kívüli hatalma és túlsúlya, a tőke és politikai exponenseiknek monopolisztikus igazgatási lehetőségei — a kiutat a burzsoázia az eddigitől másfajta osztálydiktatúrában keresi, s létrejön a burzsoázia és az államkapitalista bürokrácia szoros egybefonódása alapján megvalósuló diktatúra. Alapjában így fojtotta vérbe Németországban Hitler nemzetiszocializmusa, Olaszországban Mussolini fasizmusa és Spanyolországban Franco falangistái a munkások és a demokratikus népi erők előretörési lehetőségét. Ezt a szerepet Európa más országaiban a különféle katonafasiszta és monarchofasiszta rendszerek töltötték be. Ne feledkezzünk meg Mannerheim rendszeréről Finnországban, Horthyéről Magyarországon, Sándor királyéről Jugoszláviában, Borisz cájáról Bulgáriában, Salazaréről Portugáliában és még más hasonló rendszerekről a két háború között és a második világháború után Európában és azon kívül.

„A második világháború után, a saját harsányan propagált demokratizmusukkal szöges ellentétben — állapítja meg D. Popović —, ezt a szerepet a nyugati államok meghatározott szolgálatait töltik be az Északatlanti Szerződés Szervezete egész szerkezetén belül, a legdrasztikusabb vállalkozásokat hajtva végre Afrikában, Latin-Amerikában és Ázsiában, úgy hogy a puccsok, diverziók és bűntények listája, amelyeket ezek a titkosszolgálatok szerveztek és végrehajtottak igen hosszú... A tőkés országok tömegei forradalmi demokratikus mozgalmának erősödésével, felerősödik a politikai terrorizmus is azzal a céllal, hogy meggátolja és elgáncsolja a társadalmi progressziót. A kapitalista országok legreakciósabb körei, s ezekben az országokban külön szakosított állami szervek, amelyek szubverziós ténykedéssel foglalkoznak, mint az amerikai CIA szervezete.”¹⁵ Dušan Popović felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy az ultrabalos politikai terrorizmus rendszerint csak kendőzi a

tömegek megtévesztésére irányuló tevékenységet, ami mögött a tőkés rendszer kifejezetten reakciós erői bújnak meg.

Ezeknek a megállapításoknak konkretizálása végett D. Popović részletezi a Chilében lejátszódott eseményeket, amelyek jelentősen hatottak, vagy legalábbis meggyorsították egyes befolyásos kommunista pártok, így az Olasz Kommunista Párt újabb stratégiájának kialakítását is. Megemlíti Rene Schneider tábornok 1970. október 22-i meggyilkolását, aki mint hadseregtábornok kijelentette, hogy a chilei hadsereg az alkotmány értelmében biztosítani fogja a törvényesen megválasztott Allende elnök tisztségbeiktatását. Schneider örökösei három évvel később megszervezték puccsukat és meggyilkolták Allendet, de ezt megelőzte Kissinger politikája, amely a haladó chilei rendszer diszkreditálását és a belső helyzet destabilizációját szorgalmazta. Ezzel a politikával összhangban az USA nagykövetsége és a CIA titkosszolgálatja nyíltan beavatkozott Chile belügyeibe.

Az 1974. április 25-én Portugáliában a hadsereg által elindított forradalmi megmozdulás fejleményeit elemezve, hangsúlyozza a külső tényezők nyomását és beavatkozását, külön rámutatva a Szocialista Internacionálé és a Német Szociáldemokrata Párt tevékenységére, amely a portugál belső helyzet destabilizációját szorgalmazta. Az olaszországi fejleményekkel kapcsolatban Dušan Popović felhívja a figyelmet arra, hogy a népi demokratikus forradalmi erők erősödésével már 1969 óta megindítottak egy a politikai terrorizmusra és a belső olasz helyzet destabilizációjára alapozott stratégiai megfontolásból fakadó tevékenységet. Ez a stratégia egyelőre Aldo Moro 1978-ban történt elrablásában és meggyilkolásában, majd 1980-ban a bolognai vasúti váróteremben végrehajtott robbantásban csúcspontot ért el. Ezek a bűncselekmények azonban korántsem kifejezetten belpolitikai vonatkozásúak, hisz köztudott, hogy milyen éles nézeteltérések merültek fel Moro és Kissinger között. Moróra állandóan nyomást gyakoroltak és fenyegették, hogy vonuljon ki teljesen a politikából, noha formálisan is a kereszténydemokraták elnöke és egyik legbefolyásosabb egyénisége volt.

A szóban forgó kommunista pártok, így az Olasz Kommunista Párt esetében is egészen másképpen viszonyulnak ma a tőkés rendszer válságához, mint ahogyan azt a múltban tették. Ma már nem szorítkoznak arra, hogy élesen elítéljék a kapitalista rendszert; az ország kormányzatát és bírálják az uralkodó pártokat. Jelenlegi politikájuk szorgalmazza az együttműködést a polgári demokratikus pártokkal, Olaszországban a kulcskérdés a kommunisták és a kereszténydemokraták együttműködése annak érdekében, hogy kilábaljon az ország a gazdasági válságból, a politikai szabadságjogok és a demokratikus parlamentáris rendszer ellenségeit háttérbe szorítsák, és biztosíthassák azt a gazdasági fejlődést, amely az adott körülmények között lehetséges.

Dušan Popović utal arra, hogy a szocializmushoz vezető utak kibontakozása bizonyára a ma még túlhangsúlyozott parlamentarizmus megha-

ladásával fog végbemenni.¹⁶ Noha a tőkés világban az etatizmus előretörésével a polgári parlament jelentőségét tudatosan csökkentik a gazdasági és politikai hatalom hordozói, s így a parlamentarizmus védelme kézenfekvő a munkásmozgalom számára, hogy átfogóan mozgósítsa a munkásokat és a dolgozókat általában a saját érdekeik védelmére a nagytőkével szemben. De ahhoz, hogy a dolgozók a társadalmi tevékenység alanyává váljanak, szélesebb arconalon kell érdekeikért és a haladásért küzdeniük. Ez pedig az államgépezet túlsúlyával szemben a nagyobb demokráciát, a plebejusi értelemben vett demokráciát és a dolgozók kifejezésre juttatását feltételezi, s a jövőben méginkább ezt a politikai irányvételt fogja jelenteni. Ezek a kommunista pártok elvetik a szocialista etatizmust is, vagyis az olyan szocializmust, amelyben a szocialista államgépezet, illetve az állami-bürokratikus viszonyok dominálnak, de elvetik a szociáldemokraták megreformált kapitalizmusának technokratizált útját is. A harmadik fennmaradó lehetőség, amelyet ezek a kommunista pártok leginkább strukturális változtatásokkal jelölnek, valamiféle öngazgatás megvalósításával jár. Természetesen nem az öngazgatás ma már megvalósult módozatainak lemásolásáról vagy átültetéséről van szó, de arról, a folyamatról, amely utat mutat és szervezett kereteket nyújt a munkásosztálynak és a dolgozóknak — a kommunista pártok erősödő befolyása mellett —, hogy az etatista tőkés állam teljhatalmával szemben a saját történelmileg távlatos érdekeinek érvényt szerezzenek.

Ezt a körülményt vizsgálta Dušan Popović a Portugáliai Vörös Szegfűk Forradalmának következtében előállt helyzet és a Portugál Kommunista Párt által képviselt politikai vonal elemzésében 1976-ban kiadott füzetében.¹⁷ Az ott kifejtett bírálat, amelynek lényege, hogy a PKP túlhangsúlyozza az államosítás fontosságát és a parlamentarizmust, s ezáltal tömegmozgósító lehetőségei leszűkülnek, alapjában megegyezik Kardelj elvtárs elemzésével, amelyet egy évvel későbbben fejtett ki az OKP Rinascita c. folyóiratának adott interjújában. Kardelj elvtárs ebben hangsúlyozza a dolgozó tömegek ösztönös ellenszegülésének jelentőségét a monopolizáló államgépezetével szemben és annak szükségességét, hogy a kommunista pártok harcukban számoljanak ezzel az ösztönös nyomással, amely az államgépezetre nehezedik a dolgozók részéről:

„Ugyanis a kommunista párt és általában a munkásmozgalom csak úgy válhat a tömegek e nyomásának politikai tényezőjévé és vezető erejévé, ha idejekorán képes lesz a nyomás részesévé válni. Véleményem szerint az „eurokommunizmus” fogyatékosága, hogy elégtelenül angazsálja magát a tömegek küzdelmének kifejlesztésében, hogy a maguk számára fokozatosan nemcsak a parlamentet hódítsák meg, hanem az egész társadalmi rendszert. Gondolok itt elsősorban a munkásosztály és a dolgozók küzdelmének különféle harcformájára, amelyek a demokratizálást szorgalmazzák és ezzel a társadalmi-gazdasági viszonyok rendszerének megváltoztatását, vagyis az öngazgatást a gyárakban, a

tartományokban, a községekben, a helyi közösségekben stb. Röviden, a társadalmi élet olyan területein, amelyek valóban a parlamentáris rendszeren kívül vannak, de amely felett a monopoltőke közvetlen hatalmat gyakorol.”¹⁸

Kétségtelen, hogy a kapitalizmus mai formái a tőke parlamenten kívüli hatalmának a növekedését is jelentik egy-egy országban, de nemzetközi méretekben is. Így kiéleződik az érdekellentét a tőke és a munkásosztály, a dolgozók, s még a nemzeti burzsoázia egy része között is, ami a dolgozók tudatát fokozatosabban a szocializmus felé irányítja, mint a mai mély válságból egyedüli kiutat mutató megoldás felé.

Külön fejezetben tárgyalja Dušan Popović az eurokommunizmus kialakulásának nemzetközi körülményeit. Elemzésében párhuzamot von a megváltozott helyzet, a nemzetközi forradalmi megmozdulások szempontjából Lenin ideje, illetve az első világháború vége és az azt követő évek, valamint Sztálin ideje, illetve a második világháború befejeztével kialakult helyzet közé. Példaként a Görög Kommunista Párt harcát említi, amely Markosz fegyveres harcával nem számolva, a nemzetközi adottságokkal olyan történelmi vereséget hozott, amelyet harminc év alatt sem hevert ki, és az Olasz Kommunista Párt küzdelmét, amely egészen ellentétes politikai vonalvezetést fogalmazott meg. Ez utóbbi párt irányvétele lehetővé tette, hogy fokozatosan növelje befolyását, s ma a legerősebb kommunista párt Nyugat-Európában.

A második világháború végén kialakult helyzet jellemzésekor Dušan Popović többek között leszögezi: „Európa érdekövezetekre való felosztása lényegesen hatott Európa munkásmozgalmára, de különösen kommunista mozgalmára. Következményeit elsőnek a jugoszláv forradalom érezte, már a második világháború alatt, de azután is. Ez a felosztás megszabta Kelet-Európában a szocialista társadalmi formát is. Különösen kényes helyzetbe hozta Görögország és Olaszország népfelszabadító mozgalmát, amelyekben a kommunistáknak vezető szerepük volt.”¹⁹

Ehhez a megállapításhoz még hozzáfűzi: „Az utóbbi évek történelmi tapasztalata bebizonyította, hogy Európa érdekövezetekre való felosztása a második világháború idején a kommunista pártok harca számára olyan körülményeket hozott létre, amelyek lényegesen befolyásolták a forradalmi folyamatokat kontinensünkön. De három évtizednek kellett elteltie, mire Nyugat-Európa kommunista pártjai teljességében felfoghatták saját harcuk nemzetközi körülményeit és kialakíthattak egy megfelelő politikai elképzelést, valamint kiharcolhatták annak megvalósítási előfeltételeit.”²⁰

Ahhoz, hogy kialakíthatták harcuk újabb stratégiáját, fel kellett számolni a hidegháborús időszakot, de meg kellett szűnni a kommunista pártok egy központból való irányításának is, és a kommunista pártok viszonyában a hierarchikus viszony helyett életre kellett hívni a demokratikus egymás közti viszonyokat. A három évtizedes fejlődés alapján kialakult irányvételről Dušan Popović megállapítja: „Ezek a pártok új

irányvételük során megtagadták az addig elfogadott hamis dogmatikus-liturgikus és ideológiai-politikai felfogást, hogy érdekazonosság áll fenn a tőkésállamok nemzeti kommunista pártjai és az etatista nemzetközi központ között, miközben nem vonták kétségbe e központot alkotó államok szocialista jellegét, de meghirdették és fenntartották maguknak azt a jogot, hogy bírálják politikájuk azon megnyilvánulásait, amellyel nem értettek egyet.”²¹

Dušan Popović a nemzetközi munkásmozgalom három fontos eseményére hivatkozik, nevezetesen a Jugoszlávia és a Sztálin közötti összeköttetésre és arra, hogy Jugoszlávia továbbra is mint szocialista ország létezett, továbbá a tömbbe tömörült szocialista országok és a szocialista Kína közötti viszonyra, valamint az eurokommunista pártok megváltozott helyzetére és viszonyukra a nemzetközi kommunista mozgalmon belül. Ezek az események tagadják a politikai, ideológiai és elméleti egyeduralom fenntartásának indokoltságát, annak monopóliumát, hogy kinyilatkoztassák, mi a szocialista és mi nem, valamint egy nemzetközi kommunista központ létezésének létjogosultságát.

Az európai kommunista pártok nemzetközi helyzetének elemzésében Dušan Popović Edvard Kardeljra hivatkozik:

„Mindenekelőtt ma Európát osztották meg kifejezetten tömbökre. Itt halmozzák fel a fegyvereket, ide értve az atomfegyverek legnagyobb mennyiségét is. A két katonai tömb nemcsak Európa nemzetközi kapcsolatai felett dominál, de a katonai szövetséghez tartozó államok belpolitikája felett is. A politikai érdekek annyira szövevényesek, hogy minden politikai változás bármely országon belül, félelmet kelt arra vonatkozóan, hogy megbomlik az addig érvényben lévő tömbök közötti erőegyensúly. Az ilyen adottságokban fennáll a veszély, hogy a munkáosztály harca azért, hogy növelje befolyását Nyugat-Európa országai-ban, a tömbök közötti erőviszony megváltoztatásának tényezőjévé válik. Ez viszont odavezet, hogy egy adott ország munkáosztálya szembe találja magát nemcsak saját társadalma reakciós erőivel, hanem a tömb egész erejével... Ezért nem véletlen, hogy azokban az országokban, amelyekben a kommunista és munkáspártok növelték befolyásukat és a parlamentben erőteljesebb helyzetet biztosítottak maguk számára, nem jelentkezik csak határozott ellenszegülés a vezető tömberők részéről a kommunistáknak a kormányban való részvételük ellen, hanem ezekben az országokban leggyakrabban hallani, a „vasmarok” bevezetéséről, a fasiszta és hozzá hasonló „megoldásokról”, katonai puccsok és hasonlók előkészítéséről mint a parlamentáris rendszert felváltó lehetőségről. Ilyen körülményekben megmaradni a dogmatikus politika régi álláspontjain, a kommunista pártok számára ez vagy azt jelentette volna, hogy megbékélnek azzal, hogy a társadalmi történések perifériájára sodorják őket, vagy hogy álforradalmi kalandokba bocsátkoznak, amelyek súlyos vereséggel végződtek volna. Ezért természetes, hogy az európai kommunista pártok a maguk számára egy olyan politikában keres-

tek kiutat, amely a lehető legnagyobb mértékben mentes a tömbellen-tétektől, vagyis egy olyan politikában, amely a mai nemzetközi viszonyok között megfelel a szóban forgó országok munkásosztálya valódi érdekének.”²²

Dušan Popović a szocializmushoz vezető eurokommunista utak kialakulásának történetéről szóló fejezetben — ez könyve legterjedelmesebb fejezete (41—74. o.) —, sok adatot, mozzanatot és elemzést közöl, amelyek nem ismertek általánosan, de a hangsúly könyve alapkérdésén van: megválaszolni, milyen elképzelések alapján, hogyan lehetséges a szocializmusba vezető utak a mai világ legfejlettebb tőkés országaiban, amelyekben a már megnevezett befolyásos és tömegbázissal rendelkező kommunista pártok küzdenek.

Az elméleti előfeltételeket elemezve az eurokommunista kifejezéssel jelölt meg gondolások kialakításában, Dušan Popović abból indul ki, hogy ezek a meg gondolások Marx, Engels és Lenin elméletén alapszának, s hozzáfűzi: „A marxizmus dogmatizálásának leggyakoribb formája forradalmi és felszabadító lényegének az adott szocialista tényezők napi gyakorlati szükségleteivel való megbilincselése. Ez a szocialista ideológia pragmatikus, napi gyakorlati politikai tartalma miatt gyakran antidemokratikus, agresszív és hegemonista jellegű... A szocialista gondolkodási körön belül kifejlődik a dialógus és a harc a forradalmi marxizmus között és a pragmatikus politika ideológiája között az egyes pártok és országok közötti viszonylatban, de egy adott ponton és országon belül is. Az ilyen folyamatok, annak az új politikai, ideológiai és elméleti irányvonalnak a felerősödése, amelyeket a berlini értekezlet képvisel, erőteljesen hozzájárult a forradalmi marxizmus megújulásához és fejlődéséhez.”²³

*

Dušan Popović meghatározó fontosságúnak tartja Gramsci elméleti munkásságát Európa nyugati és központi országai társadalmi folyamatának értelmezése és elmélyült marxista elemzése szempontjából. Ezt a fontosságot D. Popović azokból a körülményekből vezeti le, miszerint Marx és Engels életműve Nyugat-Európa talaján jött létre a tőkés rendszer még klasszikus időszakában, Lenin viszont a marxizmust tovább fejlesztette a monopolkapitalizmus és az oroszországi forradalom időszakában, ezért is szenteli írásait Oroszország századvégi és századunk első negyede kérdéseinek.²⁴ Gramsci elméleti alkotása ismét Nyugat-Európa talaján fakad és Olaszország helyzetét tárgyalja, elsősorban századunk húszas és harmincas éveiben, de bizonyos általánosítással Gramsci egész életművét a Nyugat-Európa körülményei között megvalósítható forradalomnak szenteli. Gramsci életművének periodizálásában, a szokásos öt szakasz megkülönböztetését elfogadva, Dušan Popović lényegesnek tartja az utolsó hármat: az 1921—1923-as éveket, amikor még az Olasz Kommunista Párt élén az anarchista szektáns és álradikalista beállítottá-

gú vezetőség Amadlo Bordiga vezetésével tevékenykedik; az 1924—26-os időszakot, amikor az OKP élén Antonio Gramsci áll; s élete utolsó évtizede 1927—1937-ig, amelyet Mussolini börtönében töltött, a lassú élőhalálának kitéve.

Antonio Gramsci szerteágazó kutatásaiból és elemzéseiből, amelyek *Levelék a börtönből* címmel jelentek meg és néhány átfogó készülő könyv előkészítő kéziratai voltak, Dušan Popović a következő kérdéseket hangsúlyozza mint figyelemre méltóakat:

A burzsoá hatalmat és államot elemezve a nyugat-európai társadalmi struktúrákban az első világháború utáni időkben Gramsci kettős vonatkozásukban jellemzi: mint politikai társadalmat és mint polgári társadalmat. Mint politikai társadalmat azért elemzi, mert kifejezetten érződik a kényszer, a hatalomgyakorlás és az uralkodó osztály erőszaka az egész társadalom felett, mint közvetlen hatalom, amely a jogállamban és uralkodásban jut kifejezésre. Polgári társadalmi viszonyt olyan értelemben fejez ki a társadalmi szerkezet, mert hegemoniáról, egyeduralomról van szó, mert az igazgatás, a szellemi és erkölcsi jóváhagyást igyekeznek elnyerni azok, akik uralkodnak, azoktól, akik felett uralkodnak, egy átfogó rendszeren belül, amelyet a magántulajdon jellemez.²⁵ Gramsci elmzését elsősorban erre a második vonatkozásában megnyilatkozó struktúrára összpontosítja, a polgári társadalomra, egy társadalmi csoport hegemoniájára az egész nemzeti társadalom felett.

Ez a hegemonia megvalósul: meghatározott világnézet terjesztésével és elfogadtatásával a filozófia, erkölcs, viselkedés és megfelelő intézmények útján vagy úgynevezett magánjellegű szervezetek útján, mint amilyenek az egyház, iskolák, szakszervezetek és hasonlók, illetve erkölcsi és szellemi igazgatás útján. Az uralkodó társadalmi csoport nemcsak az erőszak alkalmazásával uralkodik az ellentétes társadalmi csoportok felett, hanem a történelmileg kialakult társadalmi tömb, rokon és szövetséges osztályok igénybevételével, azáltal, hogy kialakul a konszenzus, az egybehangzó beleegyezés meghatározott hálója, továbbá, ideológiai értékek segítségével és kompromisszumok alkalmazásával. Mindez annak a szolgálatában áll, hogy megvalósuljon az antagonisztikus, a polgári osztállyal kibékíthetetlen ellentétben lévő osztály leigázása. A hegemonia alapvető funkcióját a gazdasági tevékenység magva képezi, hangsúlyozza Gramsci. Egy adott osztály állama, illetve hatalmi szervezete a diktatúra (az erőszak, a kényszer) és a hegemonia (konszenzus, igazgatás) dialektikus viszonya alapján valósul meg.²⁶

Dušan Popović Gramsci nézeteinek jellemzésében utal arra is, hogy mennyire kifejezett módon látja Lenin kortársa az osztályszövetség stratégiáját a nyugat-európai körülmények szemmel tartásával. Ez a körülmény is egy jelentős érv Lenin zsenialitásának elismerésére, tekintettel arra, hogy az osztályszövetség stratégiáját társadalmilag ridegebb és szűk lehetőségek között fejtette ki. Ez a mozzanat egyben magyarázat is arra, hogy miért volt lehetőség, s miért kényszerült alkotó módon al-

kalmazni a Jugoszláv KP, Tito vezetésével, a marxizmus valódi szellemében a lenini osztályszövetség stratégiáját egy olyan időszakban, amikor Sztálin és követői hatására a III. Internacionáléban elhatalmasodott a szektáns nézőpont és gyakorlat, még akkor is, amikor meghirdették a munkásegység és az antifasiszta népfront politikáját, s amely szektáns nézőpont szembe került az akkori, sőt a mindenkori európai társadalmi adottságokkal és az ottani országok proletariátusának harcával. Ezeket az adottságokat, érdekeket és harci feltételeket fejezi ki szemléltető módon és hitelesen Antoni Gramsci a húszas és harmincas években, s ezért maradandó és jelentős mondanivalója ma is, és az elkövetkezőkben is, nemcsak az olaszországi marxisták és munkásosztály számára, hanem az Olaszországhoz hasonló körülmények között küzdő munkásosztályok és szervezetek számára is.

Az osztályuralom ilyen kettős felfogását hangsúlyozva, amely e diktatúra és a hegemonia dialektikus egységét képezi, Gramsci rámutat arra, hogy a forradalom nemcsak akkor lehetséges, amikor a társadalom termelőerői éles ellentétbe kerülnek az uralkodó termelőviszonyokkal, hanem akkor is, amikor kieleződik a polgári és politikai társadalom közötti ellentmondás, vagyis amikor az uralkodó osztály elveszti hegemonikus befolyását, ha még rendelkezik a kényszer alkalmazásának lehetőségével, míg az osztály, amely arra törekszik, hogy hatalomra kerüljön, uralkodó legyen már meghódítja hegemonikus befolyását, de még nem rendelkezik az állami hatalommal. Ennek kapcsán D. Popović idézi Gramsci következő fogalmazását: „Egy adott társadalmi csoport lehet, sőt muszáj hogy vezető legyen, még mielőtt meghódítja az igazgatás hatalmát (ami az egyik alapvető feltételt képezi a hatalom birtoklására), amikor pedig már hatalmon van és a hatalmat szilárdan a kezében tartja, uralkodóvá lesz, de továbbra is „vezető” osztály, illetve társadalmi alakzat kell hogy legyen.”²⁷

Gramsci a következőkből indul ki: a proletariátus társadalmi helyzetéből következik, hogy nem harcol tulajdon és a társadalmi vagyon újrafelosztásáért, vagyis a bármilyen módon megvalósuló kizsákmányolásért, hanem a termelés társadalmasításáért. De a proletariátus csak úgy képes ezt a forradalmi átalakulást véghezvinni, ha sikerül neki az osztályszövetségek rendszerét megteremteni és mozgósítani a dolgozó tömegek többségét a kapitalizmus és a burzsoá állam ellen. Ezért ebben a forradalmi vállalkozásban, a gazdasági és politikai harcban lényeges szerepe van az ideológiai harcnak is, amely céljául tűzi ki az erkölcsi, intellektuális és a szellemi reformot, hogy ezáltal a tömegek tudata magasabb szintre emelkedjen és homogenizálódjon, s így a dolgozó tömegek az új társadalom megteremtésének alanyaivá váljanak. Gramsci hangsúlyozza, hogy a proletariátus organikus értelmiségének jelentősége, származzék a polgári osztályból vagy magából a proletariátusból, elsősorban abban van, hogy a kommunista elméletet hozza létre és fejleszti ki, s általa válik ez az elmélet a dolgozó tömegekéivé. A forradalom meg-

követeli, Gramsci szerint, a hegemonia és az erőszak kombinációját, ezért minden helyzet sorsdöntő eleme az állandóan és előre megszervezett erőszakalkalmazás lehetősége.

Annak érdekében, hogy a forradalom nyugat-európai sajátosságait felkutassa, Gramsci figyelmesen elemzi az oroszországi és a nyugat-európai helyzet közötti különbséget. Hangsúlyozza, hogy Európa központi és nyugati országaiban kialakult a munkásarisztokrácia a szakszervezeti bürokráciával és a szociáldemokrata csoportokkal. Kelet-Európában az állam volt mindenható, amíg a polgári társadalom fejletlen volt még, viszont Nyugat-Európában az államhoz szorosan kapcsolódik a polgári társadalmi szerkezet. A fejlett tőkés országok uralkodó osztálya olyan szervezeti és politikai tartalékokkal rendelkezik, amilyenekkel Keleten nem rendelkezhetett. A forradalmat Nyugaton lehetetlen rohammal megvalósítani, pozíciós háborúra, stratégiai hadviselésre, szélesen átfogó osztályszövetségre van szükség, mert ezt a háborút manőverekkel és taktikai fogásokkal kell kiegészíteni, függetlenül attól, hogy a politikai erők felvonulását — figyelmeztet Gramsci — nem lehet a katonai hadászati erőkre leegyszerűsíteni vagy azokkal közvetlenül összehasonlítani. A forradalomnak nemzeti indítékúnak kell lennie, noha céljai mindig szélesebbek, nemzetköziek, s ezért Gramsci elveti a „bonapartizmust” vagyis a forradalom behozatalát.

Ezt a kérdéscsoportot Gramsci jellegzetesen így fogalmazza meg: „Nyugaton az állam és a polgári társadalom között sajátos viszony alakult ki... , s mindjárt felfedezhető volt az erőteljes polgári társadalom. Az állam lényegében az előretolt lövészárkokat képviselte, amely mögött az erődök és kazamaták robusztus láncolata húzódott meg...”²⁸

Dušan Popović összegezésében²⁹ még utal arra is, hogy Antonio Gramsci a forradalomra vonatkozó elméleti megfontolásaiban kiemelkedő helyet foglal el a proletariátusnak mint osztálynak szervezettsége, s ezzel kapcsolatban az üzemi munkásbizottságok szerepe, valamint a demokratizmus és a szocializmus viszonya, s ehhez szükségszerűen szorosan fűződnek a proletárdiktatúra kérdései. A nagy olasz forradalmár és gondolkodó erőfeszítéseit arra összpontosítja, hogy feltárja azokat a belső rugókat, amelyek döntően befolyásolják a nyugat-európai országok társadalmi fejlődését, és hogy megtalálja az adott körülményeknek megfelelően a helyes választ Nyugat-Európa munkásmozgalmának a hosszú távú harca során felmerülő kérdésekre.

Indokolt, hogy a nyugat-európai kommunista pártok olyan nagy figyelmet szentelnek elméleti elemzéseikben az állam szerepének ma is. Az államgépezet a tőkés termelési mód támaszává és eszközévé vált és ilyen vonatkozásában többé-kevésbé független gazdasági erőtenyezővé is. A szocialista etatizmus mint gazdasági és mint politikai szükségesség jelentkezik. A tőkés etatizmus és a szocialista etatizmus jellegzetességeit külön-külön elemezve Dušan Popović többek között megállapítja:

„A nemzetközi viszonyokban az etatizmus katonai-politikai tömbök

alakjában jut kifejezésre. A jelenlegi katonai-politikai tömbök államok társulási rendszere, olyan társulás, amely az etatizmus alapján jött létre, s ebből fakadnak szűkebb érdekeik, agresszivitásuk és expanzionizmusuk. A két tömb közötti lényeges különbség abban van, hogy az egyik esetben az etatizmus a tőkés társadalom végső fejlődési formája, s ezért képtelenség meghaladni mindaddig, amíg az a saját létét meg nem haladja, míg a másik esetben az etatizmus mint a szocialista társadalom szervezetségének kezdeti formája jelentkezik, és történelmileg úgy haladják meg, hogy az tovább fejlődik és átalakul a társult munka szabad társadalmává. A szovjet tömb, a szocialista államok etatista formájú társulása, nem azonosítható a szocializmussal; a szocializmus világfolyamatában terebélyesednek és erősödnek független szocialista tényezők — pártok, mozgalmak és országok —, amelyeket a munkásosztály és a néptömegek érdekei kapcsolnak össze, amelyek önkéntesen társulnak és harcolnak a béke, a szabadság és a fejlődés széles frontján az el nem kötelezettek mozgalmában... A kapitalista etatizmus és a szocialista etatizmus történelmi tagadását a munkásosztály és a dolgozók közvetlen hatalma hozza magával, a közvetlen termelők szabad társulásának társadalma vagy a társult munka szabad társadalma...”³⁰

*

Elemzésének zárórészében Dušan Popović rámutat azokra a nyílt kérdésekre, amelyet a szocializmushoz vezető eurokommunista útjának képviselői nem oldottak meg, vagy amelyekkel keveset foglalkoztak, s amelyeket majd csak a jövő gyakorlata és elméleti kutatásai válaszolhatnak meg.

A zágrábi Školska knjiga Kiadó a kiadvány függelékéhez aránylag terjedelmes szövegválogatást csatolt. A szemelvényeket Ljubinka Milovanović válogatta össze, átgondoltan és kiváló témaérzéssel. A marxizmus klasszikusainak fő művei mellé kevésbé ismert, de lényeges szövegeket is beiktatott. Helyesen járt el, amikor a lehető legnagyobb mértékben felhasználta a szerbhorvát nyelven megjelent idegen szerzők műveit, és amikor a kiemelkedő jugoszláv marxistáknak külön kiadványok alapján iktatta be a szövegrészleteit. Így az érdeklődő gazdag forrásanyaghoz juthat.

Dušan Popović művében a hazai olvasó egy igen értékes könyvet kap kézhez (a könyv teljes bibliográfiai jelzése: Dušan Popović, Evrokomunistički put u socijalizam, Izbor i redakcija tekstova Ljubinka Milovanović, Biblioteka Suvremena misao, Zagreb, 1979, Školska knjiga, 272 str.). A szerző nem meríti ki teljesen, még kevésbé zárja le a szocializmushoz vezető eurokommunista út igen bonyolult elméleti és szövevényes politikai kérdéseit. Elemzéseivel, adatközléseivel azonban, és azal, hogy felhívja a figyelmet az összefüggésekre, jelentősen hozzájárul az időszerű világfolyamatok gyakorlati és elméleti kérdéseinek megértéséhez és továbbgondolásához.

Jegyzetek

- ¹ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, Školska knjiga, Zagreb, 1979., 9. o.
- ² I. m.: 8—9. o.
- ³ I. m.: 9. o.
- ⁴ I. m.: 9. o.
- ⁵ A JK SZ tizenegyedik kongresszusa, Dokumentumok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978., 25—26. o.
- ⁶ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, Školska knjiga, Zagreb, 1979., 12—13. o.
- ⁷ I. m.: 13—18. o.
- ⁸ I. m.: 11. o.
- ⁹ A JK SZ tizenegyedik kongresszusa, Dokumentumok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978., 27. o.
- ¹⁰ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, Školska knjiga, Zagreb, 1979., 11. o.
- ¹¹ I. m.: 12. o.
- ¹² I. m.: 25—26. o.
- ¹³ Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977., 30 oldal és a szerbhorvát bővített II. kiadás 43—46. oldalainak részletei
- ¹⁴ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, Školska knjiga, Zagreb, 1979., 26. o.
- ¹⁵ I. m.: 27. o.
- ¹⁶ I. m.: 29—30. o.
- ¹⁷ Dušan Popović: Revolucija crvenih karanfila, Izdavački centar „Komunist”, 1976, a 41—45. oldalakon
- ¹⁸ Borba, 1977. szeptember 10.
- ¹⁹ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, 34. o.
- ²⁰ I. m.: 36. o.
- ²¹ I. m.: 36—37. o.
- ²² Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányzatai, II. bővített szerbhorvát nyelvű kiadás, Belgrád, 1978., 48—49. o.
- ²³ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, 75. o.
- ²⁴ I. m.: 76. o.
- ²⁵ I. m.: 76. o.
- ²⁶ I. m.: 77. o.
- ²⁷ I. m.: 77. o.
- ²⁸ 1930 és 1934 közötti lejegyzés, a 7. füzet, 16. paragrafusában Bronstein állítólagos éleslátását és Iljics Leninnek a forradalomra vonatkozó valóban átfogó nézeteit tárgyalva
- ²⁹ Dušan Popović: Evrokomunistički put u socijalizam, 78. o.
- ³⁰ I. m.: 79. o.